

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, заслужений юрист України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ;

Кушакова-Костицька Н. В., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений юрист України

УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ РОЗБУДОВИ УКРАЇНИ

Мова є знаковою системою за допомогою якої здійснюється спілкування, відображення навколишньої дійсності, проявляються психічні процеси, зокрема, мислення. Зрештою, всяка діяльність людини пов'язана із мовою.

У Преамбулі Конституції України вказується про багатовікову історію українського державотворення, здійснюваного українською нацією та всім українським народом. Українською нацією є певний тип етносу, який визначається мовою, спільністю території, культури, національної психології, самоідентифікацією. Прихильники «ринкової» теорії нації стверджують, що нації виникають в епоху капіталізму, і головний критерій становлення нації – економічний. Можна припустити, що цей критерій був основним при становленні певних націй (але «плавильний тягель» так і не виплавив американської нації, хоча капіталізм домінує в США впродовж всієї їх історії).

На нашу думку, головним чинником у формуванні нації виступають ідеальні, а не матеріальні фактори: єдина мова, свідомість, ментальність, психологічний склад нації, її культура та, до певної міри, – історична доля. Важливим фактором для української нації є територія, на якій вона розселена. Але ця територія то розширювалась, то звужувалась, а нація залишалась. За переписом населення 2001 р. з 48, 2 млн жителів України 37, 5 млн склали українці. За статистичними даними

1998 р. в світі було 46,13 млн українців, з них 37,41 млн проживали в Україні, а 8,72 млн в колишніх республіках СРСР, в країнах Європи, інших країнах. Цікавим є той показник, що приблизно у цей час в Україні проживало 8,33 млн росіян та ще 2,37 млн представників 128 національностей і народностей. Виходить цікава статистика: кількість українців, які покинули Україну в силу різних причин, приблизно прирівнюється кількості представників інших народів і націй, що з'явилися. Так, сто років тому загальне число українців у світі складало 37,22 млн осіб. Тобто кількість українців у світі зросла на 20 %, тоді як інші нації вирости набагато більше. Причини цього – три голодомори, які забрали життя від 5 до 10 млн українців, дві світові війни, в яких загинуло щонайменше 5 млн українців, громадянська війна та репресії від яких загинуло ще щонайменше 2 млн українців. Звичайно, ХХ ст. було трагічним не лише для української нації, але українці (відносно всього числа нації) потерпіли найбільше.

Зазначимо також, що після перепису населення в Україні 2001 року Резолюцією, прийнятою Економічною і соціальною радою ООН, було проголошено наступний раунд переписів населення та житлового фонду 2010 року (з 2005 по 2014), який не відбувся. У вересні 2013 р розпорядженням КМУ № 699 від 4 вересня 2013 року було перенесено другий всеукраїнський перепис населення з 2013 на 2016 рік. На думку аналітиків, основними причинами цього був «дефіцит державних фінансів, організаційна неготовність, а також небажання ідеологічних загострень, що можуть супроводжувати результати перепису (наприклад, тенденції зміни мовного і етнічного складу населення) перед запланованими президентськими виборами 2015 року» (див., зокрема, «Перепис населення перенесено на 2016 рік», 20 вересня 2013, «Дзеркало тижня»). У грудні 2015 року Кабінет Міністрів України учергове переніс перепис з 2016 на 2020 рік.

Видається, що причини таких перенесень переписів населення в Україні очевидні. У 1991 р. в Україні проживало 52 млн, а сьогодні ця цифра за оцінкою Державної служби статистики України (станом на 1 жовтня 2017 року) становила 42 434 767 осіб. При цьому мас-медіа називають цифри набагато менші. Виникає питання, а де ж решта як мінімум 10 млн? Офіційно голодоморів, воєн і репресій не було. Як же пояснити

таку прикру демографічну ситуацію, незалежну від зміни кількості населення будь-якої конкретної національності? Питання риторичне. Коли населення України зменшуватиметься такими темпами, немає сенсу проводити перепис населення і в 2020 р., простіше порахувати математичними методами, коли воно взагалі зникне...

Очевидно, значна частина українців за останні кілька десятиріч років емігрувала. При цьому одним з українських феноменів є те, що українці в еміграції у країнах Європи і Америки зберегли свою мовну ідентичність і культуру та всяко прагнули їх розвивати, а на українських землях – поступово їх втрачали. Український соціологічний інститут у Празі у 20–30 рр. аналізував національну і соціальну структуру українського суспільства та встановив, що українське населення переважно проживає в селі, на Україні панує міжнаціональна система поділу праці (не на користь українців), українська національність займає у соціальній системі становище нижчого класу. Взагалі можна стверджувати, що в житті українців після 1654 р. мали місце дискримінаційні моменти, незалежно від того, підданими якої держави вони були. Це стосувалося й української мови: від заборони її в певних сферах (наприклад, у церковній сфері) до повної заборони у культурі, науці, журналістиці.

Вважається, що в сьогоденних умовах боротьба за українську мову – це боротьба за українську націю і національну державу. Тому цілком закономірно, що в Конституції України у ст. 10 українська мова визначена як державна, і їй держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування у всіх сферах суспільного життя на всій території України. За зверненням групи депутатів у грудні 1999 р. Конституційний Суд України протлумачив ст. 10 Конституції і вказав, що в центральних органах влади, державних навчальних закладах і інституціях повинна використовуватись державна українська мова. Однак надалі інші сили в парламенті скористалися тим, що в травні 1996 р. Україна підписала Європейську хартію регіональних мов і мов меншин, і буквально через кілька тижнів після рішення КСУ ратифікували Хартію у версії, що забезпечувала російській мові офіційний статус. У липні 2000 р. КСУ визнав закон про ратифікацію неконституційним з огляду на неналежну процедуру. У травні 2003 р. Верховна Рада України знову

ратифікувала Хартію в обмеженій версії, яка передбачає вживання російської мови та 12 мов інших національних меншин у багатьох сферах суспільного життя. Ратифікаційні грамоти по цій Хартії були передані до Страсбурга лише у 2005 р., а Хартія набула чинності на території України в 2006 р. Політичні партії, які мають підтримку на Півдні та Сході України, перед парламентськими чи президентськими виборами завжди піднімають питання про двомовність в Україні, і це їм допомагає зайняти місця в парламенті.

5 вересня 2017 р. Президент України підписав Закон «Про освіту», де в ст. 7 та 12 йдеться про українську мову як державну. Презюмується, що людина, яка здобула повну загальну середню освіту, повинна вільно володіти державною мовою та що представникам національних меншин гарантується вивчення національної мови в дошкільних установах та початковій школі. Тобто тоді, коли і закладаються мовні схильності у дитини. У зв'язку з цим офіційні представники деяких країн (зокрема, Угорщини, Румунії, Польщі) підняли питання про дискримінацію національних меншин в Україні.

При цьому зауважимо, що в Україні проживає: 156,6 тис. з 14,5 млн угорців, 150,0 тис. з 20,4 млн румун, 144,1 тис. з 49 млн поляків, 8,344 млн із 119,9 млн росіян.

Що ж вимагають вищезазначені країни? Щоб представники національних меншин в Україні здобували освіту включно до вищої на мові національної меншини. Досвід прибалтійських й інших країн показує, що представники некорінної нації, які вчилися на своїй мові, не можуть та не хочуть опанувати державну мову. Рейди українських журналістів на Закарпаття і Буковину, де приживає угорська і румунська національна меншина, показують, що їх представники не розуміють (чи не хочуть розуміти), коли до них звертаються українською мовою. Звичайно, за таких обставин важко говорити про активну участь у державному будівництві цих громадян, і, відповідно, про обов'язки держави щодо них зі свого боку.

Таким чином, сьогодні доцільно пропонувати підтримку на законодавчому та освітянському рівні розвиток державної мови в контексті національного і державно-правового будівництва в Україні.